

ГЛОВО

№ 6 (81), листопад – грудень 2020 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

БАРЕЛЬЄФ-МЕДАЛЬЙОН ІЗ ПОРТРЕТОМ ПЕТРА КОЧУБЕЯ ПОПОВНИВ КОЛЕКЦІЮ ЗАПОВІДНИКА

НАТАЛІЯ РЕБРОВА

генеральний директор НІКЗ «Гетьманська столиця»

РУСЛАНА ОГІЄВСЬКА

завідувач відділу «Садиба Кочубеїв»
НІКЗ «Гетьманська столиця»

*Доброзичущим рукам
і покажи, і поможи.
Святую силу ниспошли.*

Тарас Шевченко

В історію гетьманської України і Батурина тісно вплетена старшинсько-дворянська родина Кочубеїв. Визначним представником родини є Петро Аркадійович Кочубей (1825–1892) – учений-хімік, багаторічний голова Російського технічного товариства, меценат, який відіграв вагомий роль у становленні багатьох наукових напрямків, сприяв розвитку промисловості, мистецтва, історії, музейної справи.

П. Кочубей народився 17 червня 1825 р. Отримав ґрунтовну освіту в Михайлівському артилерійському училищі та за кордоном – у Бельгії та Франції. У 1857 р. оселяється у Згурівці (нині Київська обл.), де й помер та був похований. Варто зазначити, що нині в Україні він і його великі справи ще мало відомі, але нам належить оцінити роль цієї унікальної людини в історії України.

Благодійницькою діяльністю Петро Кочубей займався все своє життя і не шкодував коштів на справи, які вважав корисними. Захоплювався хімією і відіграв значну роль у розвитку цієї науки, товаришував із Д. Менделєєвим, який завжди високо оцінював внесок П. Кочубея, зазначивши, що його, Менделєєва, успіхи напряму пов'язані з Кочубеєм – з його наполегливістю у просуванні хімічних дослідів та щедрості як мецената.

Будучи людиною високоосвіченою, великим поціновувачем мистецтва, П. Кочубей був далекоглядним у своїй діяльності. Велику фінансову підтримку надав розвитку музейної справи – стверджував, що колекціонування важливе як відображення історії розвитку людства і для подальшого дослідження. В результаті він став фундатором цілого ряду музеїв, зокрема, Педагогічного музею та Музею прикладних знань.

Петро Кочубей співпрацював з відомими українськими митцями. Окремої розповіді варта його підтрим-

ка Т. Шевченка. Та сьогодні ми б хотіли зупинитися на ролі П. Кочубея в становленні нашого земляка, уродженця села Монастирище Ічнянського району Чернігівської області Пармена Забіли. Всі знають, що перший в світі пам'ятник Миколі Гоголю був встановлений у 1881 р. в Ніжині, де Гоголь навчався і став найвідомішим випускником Гімназії вищих наук імені князя Безбородька. Дехто знає, що автором є Пармен Забіла. І лише вузькому загалу відомо, що ключову роль у задумі і реалізації цього проєкту відіграв Петро Кочубей. Він виділив значні й вирішальні кошти – 1548 руб., в той час, як, наприклад, брати Терещенки – 300 руб. Також саме Кочубей взяв на себе організаторські клопоти: знайшов у Петербурзі приміщення для виготовлення моделі, створив комісію з компетентних осіб для забезпечення високої художньої і технічної якості бюста і п'єдесталу, забезпечив литво в знаменитій скульптурній майстерні бронзового литва Ботта і Шопена.

Пармен Забіла виконав і приватні замовлення Петра Кочубея. Це три барельєфні портрети: Петра Аркадійовича, його дружини, Варвари Олександрівни та їхньої доньки Любови, а також бюст його батька, Аркадія Васильовича Кочубея. За три барельєфи-медальйони Пармен Забіла був удостоєний високого звання академіка Імператорської Санкт-Петербурзької академії мистецтв. Нам відомо, що ці роботи зберігаються в Державному Російському музеї. Історія надходження портретів Кочубеїв до колекції російського музею нам наразі не відома...

А от історією збереження портрета П. Кочубея для України ми хочемо з радістю поділитись з вами! У 2018 р. до заповідника звернувся прямиий нащадок Кочубеїв – Олександр Кочубей, який зараз проживає в Женеві (Швейцарія) і якого ми мали честь вперше зустрічати в Батурині в 2015 р. Саме він повідомив про барельєф-медальйон із пор-

третом Петра Кочубея, який випадково знайшов під час земляних робіт на території власної садиби жителів Згурівки. Спільною думкою Олександра і нашою було те, що ця унікальна знахідка має стати частиною фондової колекції заповідника. Адже саме П. Кочубей в 1859 р. став власником знаменитої батуринської садиби Кочубеїв, яку залишив у спадок своєму єдиному сину Василю. Зауважимо – Кочубеї володіли будинком до 1917 р., більше трьох століть! І це єдиний із будинків, який із-поміж їх численних маєтків зберігся в Україні!

У 2020 р., після тривалої роботи колективу заповідника, тісно співпраці з істориком зі Згурівки Іриною Зіборовою, яка давно працює над дослідженням історії родини Кочубеїв, Олександром Кочубеєм, благодійниками, робота видатного скульптора Пармена Забіли – барельєф-медальйон з портретом Петра Кочубея стала надбанням заповідника! Та сама річ, яка поєднала відомого українського скульптора та визначного представника знаменитої української родини.

Хочемо щиро подякувати кожному, хто проявив свою любов до Батурина не лише до глибини своєї душі, а й до глибини своєї кишені: жителям Батурина Олегу Миколаєнку, Петру Дедуку, Наталії Щербач, Дмитру Мацкевичу, жителю Конотопа Сергію Змислі, засновнику ТОВ «Агрі Сейм» Келлу Магнусу Хааланду із Норвегії. Вирішальну фінансову роль у придбанні портрета зіграла Конотопська благодійна організація «Світанок», почесний президент якої Євген Сур вже тривалий час підтримує проєкт батуринського заповідника.

З нагоди Дня благодійництва колектив Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» щиро дякує всім, хто разом з нами стверджує Україну!

На фото: барельєф-медальйон із портретом П.А. Кочубея. Скульптор Пармен Забіла. Кінець XIX – початок XX ст.

ГЕТЬМАНСЬКІ ПАЛАЦИ ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

**КАРИНА
СОЛДАТОВА**

старший науковий
спіробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Переглядаючи історичні кіносюжети, ми сформувавши для себе уявлення, що європейські володарі ранньомодерної доби жили в розкішних палацах. Деякі з них збереглися до нашого часу, тому легко можемо уявити, як вони виглядали 200 чи 300 років тому. Цікаво, а де і як жили українські гетьмани? Чи було їхнє житло схожим на королівське? Про це і поговоримо в даній статті на прикладі гетьманських палаців Івана Самойловича.

Відомо, що упродовж 15 років (з 1672 до 1687 р.) гетьман мешкав зі своєю родиною в Батурині. Безпосередньо в місті він мав два будинки. Це вдалося встановити за описом його майна 1690 р., складеним після усунення Івана Самойловича від влади. За тогочасними мірками його будинки можна називати «палацами». Такі житла в Гетьманщині могли собі дозволити лише найзаможніші.

Один із палаців Івана Самойловича знаходився під захистом укріпленнь Цитаделі Батуриноської фортеці. Цей будинок йому дістався у 1672 р. від попередника, гетьмана Деяна Ігнатовича. Споруда Самойловичевого палацу була дерев'яною. Як показали археологічні дослідження, вона була невеликих розмірів. Чернігівський археолог Юрій Ситий вказує, що в часи Д. Ігнатовича споруда була одноповерховою та мала площу 11х20 м. Гонорового Івана Самойловича такий «скромний» будинок не задовольнив. Тому в роки його гетьманування споруду радикально перебудували. Батуриноська дослідниця Наталія Саєнко вважає, що на час усунення з гетьманства палац І. Самойловича мав два поверхи. На першому поверсі, за її підрахунками, знаходилося до 5 кімнат, а на другому – не менше 2-х кімнат. Серед них – нижня світлиця (основне житлове приміщення), верхня світлиця (була допоміжною та зводилася у зв'язку із зростом сімейних потреб), столова, сіни та кімната-комора, де гетьман зберігав різні дорогі речі.

Як показує згаданий опис майна Івана Самойловича, палац був гарно оздоблений та достатньо мебльований. Стіни прикрашали килими, ікони, настінні годинники, підсвічники. Більше того, в гетьманському палаці було ще й одне настінне дзеркало. Щоб розмежувати та оздобити внутрішній простір покоїв, в них могли розміщуватися тканинні фіранки – «завіси». Вони згадуються в описі посагу Параскеви, дочки Самойловича. В кімнатах знаходилося також багато різних дерев'яних меблів, які були обтягнуті шкірою чи прикрашені розкішними килимами та дорогими тканинами: скрині, столи, стільці, крісла, лави.

Про ще один, але вже кам'яний будинок Івана Самойловича, який знаходився на території «великого міста» – Батуриноської фортеці, ймовірно, згадує гетьман Іван Мазепа в березні 1688 р. у своєму листі до Василя Голіцина. Повідомляючи про крадіжку московськими стрільцями дечого з майна Самойловича, він вказує, що во-

но зберігалось «в новому дворі в палатах кам'яних». Не оминули цю будівлю й описувачі майна Івана Самойловича. При складанні документу в 1690 р. вони згадували там «дві палати». А за тогочасною лексикою палати – це кімнати кам'яної споруди. На жаль, через брак документів його місце розташування поки що не вдалося встановити ні історикам, ні археологам.

Однак двома палацами в Батурині гетьман І. Самойлович не вдовольнився. З документів, опублікованих у «Актах Західної Росії, зібраних та виданих Археологічною комісією», дізнаємося, що гетьман планував будувати собі будинок і в Глухові. На той час це місто було адміністративним центром однойменної «засеймської» сотні, яка підпорядковувалася гетьману. Ще Д. Ігнатович започаткував традицію, що сотні правого берега річки Сейм мали особливий статус і на пряму підпорядковувалися гетьманському уряду. Окрім цього, на Глухівщині Іван Самойлович скупив чимало угідь, буд і млинів. Тому не дивно, що він вирішив собі саме там спорудити ще один розкішний палац. У листі до полковника Іллі Новицького у червні 1684 р. гетьман повідомляв: «При тому даємо вам знати, що ми маємо волю заїхати на час малий до Глухова, для закладення дому, щоб більше ремісники там не сиділи без діла». Ймовірно, вже до 1686 р. гетьманський палац в Глухові був добудований. А вже Іван Самойлович планував поселити там свою доньку Анастасію та майбутнього зятя Юрія Святополка-Четвертинського: «щоб донька перебувала поблизу... і в старості була втіхою». Який був будинок, джерела, на жаль, не повідомляють.

Окрім цього, ще один палац гетьмана Івана Самойловича знаходився в Москві. Київська дослідниця Ольга Васильєва вказує, що він розміщувався на Покровці біля двору боярина Артамона Матвєєва. Будівля була кам'яною. Вікна мали затвори та залізні ґрати. Цей дім на Покровці проіснував до 1712 р. На думку істориків, такий палац відіграв важливе значення. Він не лише підтверджував статус гетьмана, а й створював умови для прийому візитерів, слугував офіційним осередком пред-

ставництва Гетьманщини. Тож можемо його назвати «посольством України» в Московії часів гетьмана Івана Самойловича.

Отже, провівши невеликий аналіз жител гетьмана, можна відзначити, що його палаці були набагато меншими, аніж

Портрет гетьмана Івана Самойловича.
XVII ст. Ростовський обласний
музей образотворчих мистецтв.
Фото К. Кочегарова, 2019 р.

палаці французьких королів чи турецьких султанів того періоду. Однак своїми розмірами, облаштуванням та гарними інтер'єрами, вони дуже відрізнялися від інших жител міщан, козаків чи селян українських міст та сіл. З опису майна Івана Самойловича бачимо, що він слідував за тенденціями тогочасної моди. І багато меблів, тканин та предметів розкоші привозив із-за кордону – щоб відповідати статусу правителя Української козацької держави і бути рівним серед рівних.

Сучасний вигляд реконструйованого Гетьманського будинку.
Фото з архіву НКЗ «Гетьманська столиця», 2012 р.

БУЛИ ЧИ НЕ БУЛИ КІМНАТНІ РОСЛИНИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНЩИНИ?

**ОКСАНА
ЛОМКО**

старший науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Нині чи не в кожній родині та офісних кабінетах на підвіконнях красуються різноманітні кімнатні рослини. У кожного – на свій смак. Батурина – чарівна гетьманська столиця України, яка завжди надихає на роздуми і ставити кожен день нові запитання. Цікаво, чи захоплювалися кімнатними рослинами наші гетьмани? Це, виявляється, досить риторичне питання, яке ґрунтовних підтверджень не має, і тому однозначно стверджувати, що «захоплювалися» неможливо. Але й відмовлятися від цієї думки зарано... Спробуємо розібратися!

Епоха великих географічних відкриттів, що розпочалася у XV столітті, стала визначним етапом в історії квітникарства та кімнатного рослинництва. Мандрівники привозили у Старий світ все більше і більше нових рослин. Під час колоніальних завоювань наприкінці XVII – початку XVIII століть з Америки везли кактуси і орхідеї, з Індокитаю – цитрусові, з Індії – пряні рослини. Але це загальні відомості, які не надають нам стодсоткової відповіді.

Писемні джерела засвідчують прихильне ставлення гетьманської еліти до садів та парків, які висаджували біля будинків. Наприклад, Богдан Хмельницький дуже любив черемху, тому вона росла біля його будинку в Суботіві. У маєтку гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці був чудовий фруктовий сад. У Данила Апостола у Глухові був вишневий сад. У тогочасних садах вирощували сливи, груші, яблука, вишні, абрикоси тощо. Письменник та мандрівник, архідіакон Павло Алепський писав: «Ми їхали серед незчисленних садів, де були

Кохля монохромна (із зеленою поливою) із зображенням «дерева життя». Віднайдена на території Цитаделі Батуриноскої фортеці у 2008 р.

незліченні тисячі горіхових і шовковичних дерев і безліч виноградних лоз».

В описі гетьманської садиби Івана Скоропадського є цікавий запис: «Вокруг светлиц і комнат огород на цветки, в том числе и яблоки, огорожен тертицами красными». Тобто поряд будинків та в садах були окремі виокремлені території для квіткових насаджень. Це ще одне підтвердження того, що українська еліта мала розвинену естетичну свідомість і задовольняла свої смаки не лише помпезністю в зброї, одязі, посуді, стравах, а й різноманітними квітковими насадженнями біля будинків. Які саме квіти вирощували, окремо не описується. Але про «квіткові» вподобання можна виходити із описів одягу, кахлів, відповідного до періоду мистецького напрямку – бароко.

У першій половині XVIII століття символічний орнамент українсько-

Комп'ютерна реконструкція кахлі Пилипа Орлика. С. Дмитрієнко, 2019 р.

го бароко збагачується квітковими мотивами – троянда, шипшина, гвоздика, соняшник, рута, барвінок тощо. Квіткові орнаменти в традиційній українській вишивці представлені макама, трояндами, ліліями, чорнобривцями, квітами барвінку та сюжетом «дерева життя» – таємничого квітучого дерева, що росте з вазона.

Але які ж квіткові уподобання мали батуринські гетьмани? Які квіти вирощували біля гетьманського будинку? Наукова співробітниця Інституту археології НАН України Людмила Мироненко, ґрунтовно дослідивши кахлі гетьманського Батурина, констатує про зображення на них волошок, соняшників, тюльпанів, ромашок, лілій та півників. Історик Олексій Сокирко відмічає прихильне ставлення гетьмана Івана Мазепи до троянд. Тож можна припустити, що саме вище згадані квіти висаджували у квітниках біля будівель батуринської козацької еліти.

У період бароко зображення рослинності у вазах зустрічається не лише на картинах, кахлях, тканинах, але і на посуді та меблях, що свідчить про їх широке використання в декорі предметів інтер'єру. В цей час оформленню парадних їдалень та залів для засідань починає приділятися значна увага. Додавалася й естети-

ка – в кутках та на печач розставляли різноманітні вази з букетами квітів. Тож квіти були невід'ємною частиною життя гетьманських дворів.

З XVI століття стають популярними оранжереї, так звані «будинки помаранч», які були прообразами зимових садів в Європі. Це були теплиці, в яких вирощувалися екзотичні рослини, в першу чергу «помаранчи» (апельсини) та лимони, гранати, агави, алое, оливкові дерева тощо. Про існування на території гетьманського Батурина у цей час оранжерей, відомостей на сьогоднішній час не знайдено. Але враховуючи український менталітет та вправність і хазяйновитість українських жінок, можна вважати: все, що надихало тогочасну українську еліту висаджувати в кашпо (декоративний посуд для вазона з квітами) на підвіконні. Тому, враховуючи надмірне захоплення і вживання

із усіма стравами різноманітних спецій, можемо припустити, що у гетьмана Івана Самойловича на підвіконні красувалися: базилік, чебрець, перець, розмарин, майоран. У гетьмана Івана Мазепи могли, як данина моді, висаджуватися розмаїті екзотичні рослини – апельсини, мандарини, лимони, гранати та як особисте вподобання – троянди.

Таким чином, все вище написане є гіпотезою, яка має право на існування. Адже українська еліта славилася своїми естетичними вподобаннями та смаками в різних сферах людського буття. Ця тема потребує подальшого ґрунтовного вивчення. А зараз зазначимо, що рослини стали посправжньому «кімнатними», перемістившись в середину житлових приміщень лише у XIX столітті (за вікторіанської доби). Першими поширеними кімнатними рослинами були добре відомі нам азалії, бегонії, камелії, виноградний плющ, драцена, фікуси, герані, пальми, філодендрони. У приватних будинках ці рослини, як правило, встановлювалися в підвісні корзини або поміщалися в групи на багаторівневих стендах. У громадських місцях, таких, як готелі і театри, величезні тропічні рослини були виставлені у фойє і вітальні.

Легенди

ТАЄМНИЦЯ НІЖИНСЬКОЇ ІГУМЕНИ МЕЛАНІЇ

СЕРГІЙ
ЗОЗУЛЯнауковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

На території ніжинського форштадту за Київською брамою середньовічних оборонних укріплень міста, на вулиці Овідіївській, а колись Міліонній, розташований старий жіночий монастир. Тут свого часу ігуменею була така собі Меланія Чуйкевичівна. І це була ніхто інша, як Мотря Кочубей, про нещасливе кохання якої до гетьмана Івана Мазепи знає нині вся Україна.

Цей епізод із життя юної Мотрі та її літнього хресного батька широко відомий завдяки чисельним творам художньої літератури й мистецтва. Проте художників, поетів і письменників мало цікавила подальша доля головної героїні їх поем, романів чи полотен.

Історики хоч і не надто, але, все ж, цікавилися цим питанням. Однак, дійти одностайної думки щодо біографії Мотрі Василівни Кочубей за браком точної інформації в джерелах не змогли. В сучасній історіографії є кілька версій. Одна з них, яку за географією наступних подій можна умовно назвати «ніжинською», звучить так.

Після розголосу про романтичні відносини доньки генерального судді Василя Кочубея з гетьманом, батьки спішно видали 17-річну Мотрю заміж за 31-річного сина реєнта Генеральної військової канцелярії Василя Чуйкевича – Семена. Останньому дісталася не лише дружина-красуня, але й досить непогані статки – Василь Кочубей у сумнозвісному доносі на гетьмана московському цареві сам указував, що, видаючи заміж доньку, дав їй у посаг 1000 золотих; зятя ж ще додатково наділив 1000 ефимками, 1500 червінцями та різними речами у грошовому еквіваленті майже на 40 гривень сріблом. Молодіят обвінчали в Батурині 18 травня 1707 р.

Наразі точно не відомо, коли подружжя Чуйкевичів оселилося в полковому Ніжині – чи відразу після весілля, чи після Полтавської катастрофи 1709 р., унаслідок чого Мотрин чоловік зазнав переслідувань з боку московської влади (адже до самої поразки під Полтавою перебував на боці гетьмана Івана Мазепи й потрапив у полон московитів), але був помилуваний. У чому не останню роль зіграв родинний зв'язок зі страченим тестем.

Можливо, додатковою мотивацією переселення саме до Ніжина для Мотрі Чуйкевич (або, за тогочасною традицією – Чуйкевичівни) було проживання тут Ганни Обідовської – вдови загиблого у Прибалтіці в 1701 р. ніжинського полковника. Іван Обідовський був небожем Івана Мазепи, і, надаючи уряд найбільшого козацького полку в 1695 р., гетьман виношував плани зробити в майбутньому його своїм наступником у Батурині. А щоби утвердити авторитет 19-річного полковника й, водночас, зміцнити свої відносини з Василем Кочубеєм, наступного після призначення в Ніжин року гетьман одружив небожа зі старшою

донькою генерального судді. Нагадаємо, що Ганна Обідовська була старшою сестрою Мотрі Чуйкевичівни.

Надалі Семен Чуйкевич перебував на службі в Ніжинському полку як бунчуковий товариш. Певний час був наказним полковником. У 1727 р. він брав участь в обранні в Глухові гетьманом Данила Апостола. Новообраний гетьман за відданість віддячив посадою керівника Генеральної військової канцелярії. Він же клопотався, аби в 1730 р. ніжинська полкова старшина обрала Семена Чуйкевича полковним суддею. На цій посаді чоловік Мотрі Чуйкевичівни залишався до 1734 р., коли остаточно перебрався до тодішньої столиці України-Гетьманщини.

Імовірною останню крапку в ухваленні такого рішення ніжинським полковним суддею було те, що на початку 30-х років XVIII ст. його дружина Мотря полишила родину – пішла до монастиря. Вона довгих двадцять років намагалася втамувати свій біль від нещасливого дівочого кохання, яке спричинило втрату і колишнього коханого, і батька. Але, врешті, бажання спокутувати гріхи й піти від мирської суєти взяло гору і вона таки випросила у чоловіка згоди на свій постриг у черниці. Тож, С. Чуйкевича в Ніжині вже нічого не тримало, він подався до Глухова, де в 1738 р. одружився вдруге на міщанці Христині з м. Ромни. Це вже було після смерті першої дружини у Ніжині двома роками раніше.

Достовірно сказати, завдяки яким заслугам черниця Меланія (таке ім'я після постригу отримала Мотря Чуйкевичівна) зовсім скоро стала ігуменею Ніжинського Введенського жіночого монасти-

вала цей, заснований ще в 1630-х роках монастир у Ніжині. Наприкінці життя тяжко хворіла й померла 20 січня 1736 р. Імовірно й похована була або всередині однієї з двох монастирських церков, або десь на монастирському кладовищі, що розташовувалося західніше монастирського муру (зараз на цьому місці знаходиться двоповерхова житлова забудова повоєнного військового містечка).

На цьому можна було би й ставити крапку в «ніжинській» версії життєпису Мотрі Василівни Кочубей. Але додамо ще децю. Крім уже згаданих чисельних творів мистецтва авторського, постать Мотрі – ігумени Меланії фігурує й в усній народній творчості.

Одна з ніжинських легенд розказує, що не все так просто було з тим нещасливим коханням юної доньки генераль-

Портрети Мотрі Кочубей авторства
Еллі Рєпіної (1909 р.) (угорі) та невідомого
художника XVIII ст. (ліворуч)

ря, важко. Але її високий статус у мирському житті, родинні зв'язки цьому безперечно сприяли. Так чи інакше, але протягом 1733–1736 років вона очолю-

вала судді до літнього гетьмана. Спершу Василь Кочубей і Іван Мазепа були добрими товаришами, гетьман йому цілком довіряв, посвячував у свої справи. Але між ними стала одна річ, дуже непроста і коштовна річ. У родині Кочубеїв зберігалася сімейна реліквія – величезний діамант, який за родинним переказом предковий генеральний судді – кримськотатарському вельможі Кучук-бею – подарував сам турецький султан. Іван Мазепа, який мав найбільші статки в Україні-Гетьманщині й прагнув володіти всім найкоштовнішим, знав про діамант і був одержимий заволодіти цим коштовним камінем. Скільки не умовляв продати, пропонував нечужані на той час гроші, цілі маєстності – ні! Василь Кочубей не бажав продавати родинну реліквію. Більше того, йому подобалося говорити про діамант у присутності гетьмана, насолоджуючись від того, що володіє чимось, чого немає у самого гетьмана – найбагатшої й найвпливовішої людини в державі; від того, що у нього є те, чого гетьман прагне понад усе на світі, але не може отримати.

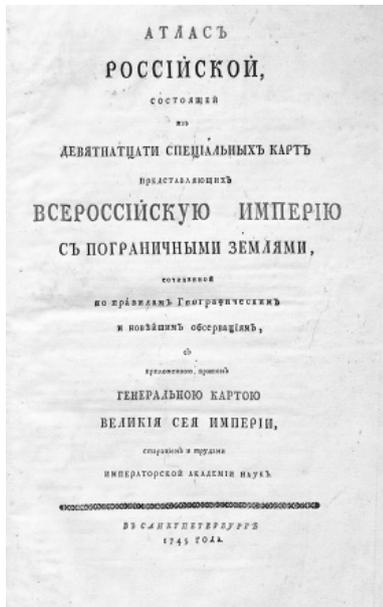
РОСІЙСЬКИЙ АТЛАС У КОЛЕКЦІЇ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

АНАСТАСІЯ ОЛІЙНИК

молодший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Кирило Розумовський, зайнявши посаду президента Імператорської Академії наук, під час першої власної промови зазначив, що виділяє своїм головним завданням працю на користь суспільства, держави та науки. Тоді одним із важливих завдань Академії наук було створення нового й точного атласу. Уперше великий «Російський атлас» Академія над-

Титульна сторінка «Російського атласу» (1745).

рукувала у 1745 році, ще до призначення Кирила Розумовського президентом. Дане видання стало видатною картографічною роботою, що мала великий вплив на розвиток географічної науки не лише в Росії, а й у Європі. Проте, як зазначив очільник географічного департаменту Михайло Ломоносов, атлас «мог быть исправнее». Атлас містив низку помилок та неточностей, тому майже одразу постало питання друку більш точного видання.

Робота над новим атласом розпочалась у 1746 році, за сприяння новопризначеного президента Академії наук Кирила Розумовського. У 1759 році на прохання президента Академії Михайло Ломоносов розпочав роботу з виправлення помилок в атласі. Наступного року за розпорядженням Кирила Розумовського були сформовані та відправлені три експедиційні групи для встановлення правильних координат деяких географічних об'єктів. Для дослідження Українських земель була створена окрема експедиція на чолі із сином видатного математика Леонарда Ейлера – Христомом Ейлером. У ході тривалих досліджень були встановлені правильні географічні координати населених пунктів України (напр. Бахмут, Київ) та створені мапи гідрологічної мережі (напр. «Карта Дніпра»).

Створення нового, більш точного атласу тривало понад 30 років, і лише 1792 року новий «Російський атлас» був над-

рукований. На відміну від попереднього, у якому було вміщено лише 19 мап, нове видання містило 44 спеціальні мапи. Головною відмінністю нового атласу стало виокремлення територій української держави і створення окремих мап для намісництв (Чернігівське, Новгород-Сіверське та Харківське), річок та Запорізької Січі.

Головною метою створення атласу було ознайомлення населення із географічними особливостями країни й тому для широкого загалу він мав бути у вільному доступі.

Отож, нині ми можемо говорити, що Кирило Розумовський доклад значних зусиль для розроблення нового атласу, у якому було виправлено усі допущені раніше помилки та додано новий матеріал, що зібрався декілька десятиліть.

Атласи 1745 та 1792 років користувалися досить широким попитом, особливо у колекціонерів книг. Одним із таких відомих колекціонерів був гетьман Кирило Розумовський, який систематично та завзято формував свою приватну бібліотечну збірку новими виданнями, тож, звісно, мав і атлас. Згідно указу імператриці Єлизавети 1747 року, перший «Російський атлас» 1745 року видання був подарований «по одному екземпляру ... графу Кирилу Григорьевичу Разумовскому и прежнимъ академии господамъ президентамъ ... кои в семь деле трудились».

Наразі вивчення бібліотечної збірки Кирила Розумовського триває.

Портрет Кирила Розумовського. Худ. Луї Токке. 1758 р.

Початок на стор. 4

А ще якось генеральний суддя обмовився, що покладе діамант до весільного посагу своєї улюбленої молодшої доньки...

Потім був той самий донос генерального судді на гетьмана, страта колишнього друга і батька коханої Мотрі, Полтава...

Після страти генерального судді Іван Мазела – як не намагався, як не шукав у всіх кочубесвих маєтках – так і не знайшов коштовний камінь.

Не знайшов, бо не там шукав: батько, як і обіцяв, віддав його у посаг нареченій. Але віддав не молодятю на весіллі, а напередодні особисто доньці, яку він змусив присягнути на Святому Письмі, що не розкаже про діамант і не покаже його нікому в світі, навіть чоловікові.

Слова, даного батькові, Мотря дотрималася. Весь час вона у себе зберігала коштовність. Ані чоловік, ані сестра про нього нічого не знали. А коли пішла служити до монастиря – це була єдина річ, яку взяла із собою, річ, яка нагадувала

водночас і про страченого батька, і про нещасливе дівоче кохання...

Куди ж подівся діамант Кучук-бея? Це загадка, як і те, що ж сталося із самою Мотрею. Ставши чорницею ніжинського монастиря, вона вже за кілька років стала його керівницею. Проте, зовсім скоро з нею трапилася нове нещастя – ігуменя Меланія дуже дивним чином зникла з монастиря. Одного дня вона просто не прийшла до храму на ранкову службу. В келії її не було, за межі монастиря вона не виходила... Востаннє її бачили напередодні ввечері біля монастирського погребу.

Інша ніжинська легенда каже, що все місто наскрізь пронизане мережею підземних ходів, які пов'язують між собою колишній замок, окремі церкви та обидва монастирі й виходять у різних місцях поза містом, десть за тогочасними околицями. Це було зроблено на випадок нападу кочівників, військової облоги міста тощо. До жіночого монастиря ці ходи вели якраз через великий монастирський цегляний погріб.

Ось із тих підземних ходів і не повернулася ігуменя Меланія, забравши із собою батьків діамант. Вона вирішила припинити страждання, котрі приносив цей камінь – адже через нього вона втратила двох найдорощчих їй людей і сама все життя не мала щастя через нього. Хотіла вона сховати діамант десть у найвіддаленішому кутку підземель, і назаважди забути місце, де він лежить. Але, на горе, заблукала, й так і не повернулася – не змогла знайти бодай якісь вихід із ніжинських підземних ходів. Тож, кажуть, що Мотря-Меланія й досі там блукає. Біла срібляста тінь, що тихо ковзає стінами підземелля, в одній руці тримає свічку, в іншій – коштовний камінь, котрий, зачаровуючи, блищить і переливається у свіччинному полум'ї. І душа зниклої ігуменя заспокоїться лише тоді, коли знайде вихід із підземелля – побачить бодай малесенький промінчик світла вдалині, від якого вона розтане й понесеться на небеса, де її давно чекають батько і коханий...

ДО ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКОЇ ПЕРЕПРАВИ

ІРИНА ПАЛАМАРЮК

молодший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Батурин розташований на лівому березі прекрасної річки Сейм – найбільшій лівій притоки Десни. Зі старих описів знаємо, що річка була повноводною, широкою, глибокою та була важливим торговим шляхом. Та вже у XVII–XVIII ст. русло річки міліє. Долина Сейму біля Батурина, завширшки в 1 км, мала багато проток, рукавів, стариць та підвищені ділянки, що не затоплювалися весняними повеннями і утворювали острови, через які можна було переправлятися з одного берега на інший. Ці природні особливості ускладнювали зв'язок з правим берегом, проте й слугували природним захистом від нападів з боку річки.

У всі часи важливу соціальну та сільськогосподарську роль відігравали переправи-перевози через норавливий Сейм. Швидкість течії його немала – від 0,3–0,4 м/с і до 0,7 м/с на перекатах. Один з таких перевозів існував ще до заснування міста, знаходився нижче по течії від Батурина і звався Обмачівським. Після 1625 року з'являється Батуринський перевіз, що розташовувався ближче до міста. Його роль особливо зросла тоді, коли Батурин став гетьманською резиденцією і в ньому відкрилася поштова станція. Це були броди, човнови, поромні переправи, санный дороги взимку. Через активну діяльність потоку переправи на Сеймі час від часу змінювали своє місцезнаходження. Маємо свідчення, що у XVIII ст. Батуринським перевозом володів Батуринський (Кербутівський) жіночий монастир. Пристань перевозу знаходилася (в 1767 р.) «під самим старим пустим містом». Після ліквідації цієї обителі Батуринський перевіз відійшов до Микола-Крулицького чоловічого монастиря.

Опис Батуринської переправи зустрічаємо у подорожньому щоденнику латиноамериканського політичного та військового діяча Франсіско де Міранди, який подорожував Чернігово-Сіверщиною у 1787 р.: «О четвертій ранку встав, випив кави з молоком і пішки дійшов до річки, яка протікає вниз, під горою; вона називається Сейм, і, якщо не помиляюся, це друга за величиною ріка тутешнього краю після Дніпра. Однак, в Америці її вважали б струмочком. Човна довелося чекати цілу годину; тут їх два, але переправа дуже погано налагоджена».

Чинownik особливих доручень М. Калиновський рапортував у 1845 р. про «величайший беспорядок на плотине через р. Сейм близ Батурина, на которой устроены мосты, не имеющие ни на одну сторону перил. На этих мостах изгни-

вшие доски провалились и образовали в нескольких местах огромные дыры». У 1867 р. Батуринське волосне правління подало клопотання до Конотопської повітової управи про виділення коштів на ремонт мостів у Батурині.

Цікаві відомості про паромну переправу через Сейм маємо з періодичних друкованих видань кінця XIX – початку XX ст. Паромна переправа з'явилася в Батурині, ймовірно, в самому кінці XVIII ст. В газеті «Рада» за 1914 р. читаємо: «З переходом в початку од графа А.К. Розумовського до казни тутешніх кріпаків і маєтностей, з ними вкупі перейшов і паром, що на р. Сеймі. Цей паром, як не було ще залізниць і через Батурина лежав головний шлях, під назвою московсько-київський, казни дав гарні прибутки, і таким чином було на що його содержувати справно і в порядку». З архівних документів знаємо, що ця переправа приносила казни до 800 руб. щорічного прибутку.

Паромна переправа у Батурині, початок XX ст.

«Киевлянин» в 1907 р. писав про щорічні торги на аренду переправи в Батурині, яка тоді вже була в дуже поганому стані: «в течение последних лет безсменный арендатор ея (еврей) ограничивался лишь кое-каким наружным ремонтом». У травні 1908 р. «рух з одного боку річки на другий припинився зовсім, бо казенний паром стоїть декілька днів нерухомо, до того ж він такий, що й на топливо вже не годиться, зогнив», та вже у червні дізнаємося про його ремонт, на який було виділено 500 руб. і ремонт цей був лише частковий: «досчатая настилка поставлена новая, а баркасы, на которых держится этот помост, как были, так и остались гнилые». Оренда парому при цьому коштувала орендареві 438 руб. на рік.

Та вже у 1909 р. на Сеймі «напором льда сломало стоявший на берегу наш гнилой паром ... остается только порадоваться, что посудина погнбла пустая, а не переполненная людьми и животными. Теперь Батурина совершенно отрезан от своего предместья Матиевки и ближайших волостей соседнего Кролевецкого уезда».

Проект заміни паромної переправи на стаціонарний міст виник ще у 1903 р., на-

віть була підрахована його вартість «на постройку заливного деревянного моста через левый рукав р. Сейма и въездом на него – 320 руб. 68 коп.». Але тоді не вдалося дійти згоди між земством та батуринською громадою. І лише в 1914 р. батуринський старшина А. Стокоз подав клопотання про дозвіл батуринцям збудувати міст через р. Сейм за громадський кошт. Казна на це згодилася, але з тим, «щоб через нього, за винятком батуринців та тутешніх хуторян, чужим селянам не дозволяли переїжджати». На будівництво мосту з громадських коштів було виділено близько 2000 руб., а також були вибрані уповноважені, які мали

Дерев'яний міст через р. Сейм, 1930-ті рр.

контролювати будівництво.

Так почалася історія налагодження дерев'яних мостів у Батурині. Поромна ж переправа продовжувала існувати до побудови у 1957 р. автомобільного бетонного мосту через Сейм на трасі М 02.

Згодом для потреб, у першу чергу – мешканців Матіївської сільської ради та відпочивальників, місцевий колгосп щорічно ставив легкий тимчасовий пішохідний міст через р. Сейм. Його зводили відразу по завершенню весняного па-

Підвісний міст через р. Сейм, 2020 р.

водку і стояв він до осіннього кригоходу на початку замерзання річки. Такі «пішоходки» будували до 1999 р.

У жовтні 2020 р. завершено монтаж стаціонарного підвісного пішохідного мосту, який з'єднав Батурина і Матіївку на місці давнього Батуринського перевозу.

БАТУРИНСЬКІ ТОРГИ НА СВІТЛИНАХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

**Ірина
КУРТОВА**

зберігач фондів
НКЗ «Гетьманська
столиця»

З давніх часів у Батурині з нагоди великих християнських свят проходили кількадевні велелюдні ярмарки (до п'яти разів на рік), а тричі на тиждень збиралися базари. З другої половини XVIII століття базарна торгівля проходила на вулицях містечка – біля адміністративних будівель, шинків та лавок, що стояли у вигідних для торговців місцях – неподалік Києво-Московського тракту чи безпосередньо на ньому. Для ярмаркової торгівлі треба було значно більше місця. Відомо, що батуринські ярмарки проходили в центрі містечка – на площі перед Воскресенською церквою (1803 р.), а на початку ХХ ст. – на вигоні біля волосного правління й озера Балки (на розі сучасних вулиць Гетьманської та В. Ющенка).

У фондівій колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються світлини, які ілюструють виїзну торгівлю у Батурині початку ХХ століття.

На чорно-білій світліні 1909 року місцевого фотографа М.Ф. Боканя (1881–1942) (Інв. № КВ-1-153/Д-1-141) зображено людний базар на центральній вулиці Батурина (сучасна вул. В. Ющенка). З обох боків ґрунтової дороги – Києво-Московського тракту, що пролягав через містечко, одна повз одну стояли торгові будівлі – лавки та торгові комори. Вони були переважно дерев'яними, з металевими дахами. У кінці торгових рядів (праворуч від дороги) видно двоповерхову будівлю – готель В. Стокоза (пам'ятка архітектури ХІХ ст., що збереглася до нашого часу). З іншого боку вулиці – мурований торговий ряд (пам'ятка архітектури ХІХ ст., що збереглася до нашого часу) з прибудованим навісом. Уздовж торгових рядів досить щільно прилаштовані підводи з сільськогосподарським крамом та живою худобою.

На чорно-білій світліні 1907 року (Інв. № КВ-1-153/Д-1-141) зображено ярмарок на Воскресенській площі Батурина. Вози ярмаркувальників з прив'язаними до них кінцями та великою рогатою худобою і піднятими догори голоблями стоять в кількох рядів. По центру – дві каруселі з конусоподібними дахами, покликани розважати учасників ярмарку. Праворуч від них, на задньому плані, – підвищення з накриттям (сцена). Перед сценою зібрався натовп, який спостерігає за дійством на ній. Як бачимо, колоритні батуринські ярмарки супроводжувалися забавами, виступами та розвагами. Ця світлина має документальний характер, адже на ній фотограф власноруч зазначив подію, її місце та рік.

Ще вона посвідчує відмітну рису батуринських ярмарків – торгівлю кінцями й великою рогатою худобою. При купівлі худоби існував обряд – тварину кропили свяченою водою,

покладену сокиру. За повір'ям, це мало вплинути на здоров'я тварини та тривале перебування її у нового господаря.

На ярмарках продавали також зернові, ткацькі вироби, продукти бджільництва, алкогольні напої, сіль, овочі й фрукти тощо. Різноманітні товари ще й обмінювали. Якщо обмін був рівноцінним, він

Батуринський базар. Фото 1909 р.

називався «око за око», або «голова за голову». В іншому випадку, коли потрібно було доплатити за один із товарів, обмін називався «з додачею». В основному додавали грошима.

Ярмарки проіснували до 30-х років ХХ століття. Тоді в результаті остаточної централізації торгівлі й планування народного господарства радянська влада їх остаточно скасувала. У повоєнний час українські ярмарки частково відродилися і у деяких випадках (як-то Сорочинський ярмарок) стали місцевим брендом. Відродження традиції Батуринського ярмарку, що має давню й

Батуринський ярмарок. Фото 1907 р.

а пригнавши додому переводили через розісланий червоний пояс у воротах або

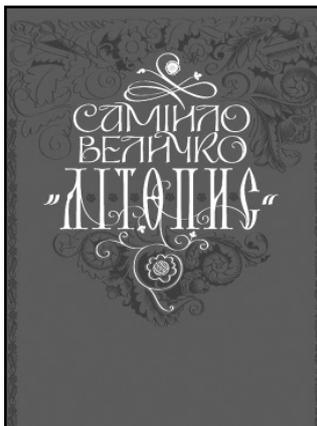
поважну історію, – на сьогодні актуальне завдання для місцевої влади.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Топ-подією книговидання 2020 року став вихід у київському видавництві «Кліо» «Літопису Самійла Величка» – унікальної пам'ятки козацької історичної думки й барокового письменства першої половини XVIII ст.

Твір Самійла Величка належить до трьох найвідоміших та найповніших «козацьких літописів». Та на відміну від літописів Самовидця та Граб'янки, ця праця є масштабнішою. Вона охоплює події від 1620 р. до 1700 р. і вміщує сотні документів з військової канцелярії (як унікальні копії, так і буквально «вшиті» в текст оригінали), цитати з нині втрачених щоденників, хронік.

Попри унікальність, «Літопис» Величка ніколи не видавали цілком. Тому він належним чином досі не вивчений. Його було опубліковано в середині ХІХ ст. із грубим порушенням структури, значними пропусками з цензурних причин, без коментарів, текстологічного й кодологічного аналізу.

Пропоноване видання, підготовлене російськими та українськими науковцями, вміщує повний текст праці Величка, реконструйований згідно з його задумом, біографію автора пам'ятки, кодологічний аналіз оригіналу рукопису та Київського списку, історію створення рукопису, його зберігання і публікацій, історіографію, археографічні коментарі, таблицю використаних Величком документів, літературних й історичних праць, географічний та іменний покажчик. «Літопис Самійла Величка» дасть змогу повніше оцінити події козацького періоду історії України, переосмислити багато історіографічних міфів та уточнити конкретні події.

Видання адаптоване для сучасного прочитання й розраховане на широке коло читачів – істориків, філологів, культурологів і всіх, кого цікавить історія козацької доби та зразки української барокової літератури.

Продовжуємо публікувати роботи переможців фестивалю «Розум-фест 2020». До вашої уваги казка «Золота рибка» Даші Дробязко, учениці 4 класу Батурицької ЗОШ І–ІІІ ступенів імені Григора Орлика, яка зайняла І місце у номінації «Слово» молодшої вікової категорії.

Жили-були чоловік та дружина, і мали вони шестеро дітей. Жили вони в злагоді, але були дуже бідними. Молодшого сина звали Кирило. Він бувало вмовлявся на коліна у батька-козака та й розпитує про козаків, про Запорізьку Січ, про козацькі походи. Всі ці історії захоплювали малого хлопчину.

З самого дитинства Кирило допомагав батькам, пас корів. Найбільше любив Кирило рибалити на ставку неподалік від села. Він з самого ранку йшов з вудкою до ставка та й рибалив до самого вечора. Кирило рибактом був знатним, завжди мав гарний улов. А одного разу спіймав він золоту рибку, яка до нього звернулася людським голосом:

– Відпусти мене, хлопчине! Я тобі у пригоді стану. Виконаю твої три бажання.

Малий Кирило стрепенувся, почувши такі слова, та все ж таки вирішив: було-не було, загадаю бажання.

– Ну, слухай чарівнице! Моє перше бажання – мати вдосталь харчів для родини. Друге – ходити до школи, дуже хочу навчитися писати та читати. А третє бажання – мати гарний, великий будинок, такий як у пана, а може ще й кращий.

– Добре! – відповіла золота рибка. – Та дивись, бажання виконую тільки один раз і не всі одразу. Отримаєш ти все, хлопчине, та на все свій час.

Рибка вислизнула з рук Кирила та й плюхнула в воду. Хлопчина пішов додому, а через деякий час й думати про бажання та золоту рибку забув.

Так день за днем Кирило підростав, ставав все допитливішим, цікавився будь-якою подією чи новиною. Одного разу старший брат Олексій вирішив забрати Кирила до Санкт-Петербурга, де він і отримав гарну освіту. І так звичайний козацький син перетворився на освіченого юнака.

Пізніше доля знову посміхнулася Кирилу, його обрали гетьманом України. Жив він у Батурині – гетьманській столиці. Побудував гарний палац, спочатку дерев'яний, а пізніше – розкішний, триповерховий, кам'яний.

Мав гетьман велику родину, дружину Катерину та одинадцять дітей. Дуже любив проводити час з дітьми, обідати за великим столом в родинному колі.

Ніколи Кирило Розумовський не забував про своє козацьке походження, завжди допомагав простому населенню. Дуже любив відпочивати на річці та рибалити. Вже маючи великі статки, Кирило Розумовський з посмішкою згадував ту золоту рибку, яку спіймав у дитинстві. Дуже був їй вдячний за виконані бажання.

У номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» молодшої вікової категорії ІІ місце посів Ростислав Оксін – учень 3 класу Батурицької ЗОШ І–ІІІ ступенів імені Григора Орлика.

У номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» старшої вікової категорії І місце зайняли учениці 9-Б класу Конопотської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №13 Вікторія Дяченко та Ірина Токар.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батурицький державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М.М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 1884.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)
РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії